

TURK SIVILIZATSIYASI: XUNNLAR IMPERIYASINING DUNYO DAVLATCHILIK TARAQQIYOTIGA TA'SIRI

Ismoyilov Ma'sud Ismoyilovich

Jizzax viloyati, Sharof Rashidov tumani,

XTB tasarrufi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Hasan Ato Abushiyning (XIX-XX asr boshi) yozishicha, “Xunlar miloddan avvalgi davrlarda Oltoy tog’laridan boshlab Tibet, Chin xududlarining shimoliy g’arb sahrolarigacha hamda Torim nahri va Lubnur(Lubnor) ko’llarigacha, hozirgi Mo’g’uliston sahrolaridan Turkistonu, Qirg’iziston sahrolariyu, O’rol tog’lariga qadar keng yaylovlarga tarqalishgan. Xunlar haqida Xitoy manbalarida qarib 3 ming yil avvalgi davrlardan ma’lumotlar uchraydi. Xitoyliklar ularni “Xyun-yu, Xyun-nu” keyinchalik “Xun” ba’zan “Xen”deb ataganlar. Xunlar Buxoro va Qirg’iz sahrolarini birga qo’shib, avval bir yirik va quvvatli hukmronlik tashkil etganlar. Lekin zamonlar o’tishi bilan ular 3 toifaga bo’linib, “janub xunlari yoki oq xunlar”, “g’arb xunlar”, “shimol xunlar”deb yuritildilar va ular tub joy qabilalar bilan aralashib boshqa nomlar bilan ham atalganlar.

Аннотация: *Хасан Ата Абуши (начало XIX - начало XX вв.) Пишет: «Гунны в период от Горного Алтая до северо-западных пустынь Тибета, Китая и рек Торим и Лубнур (Лубнор), современный Мог. от пустынь Улистана до пустынь Туркестана, Киргизии и Уральских гор. Китайские источники датируют гуннов примерно 3000 лет назад. Китайцы называли их «Хён-ю, Хён-ну», а затем «Хун», а иногда и «Хен». Гунны объединили Бухарскую и Киргизскую пустыни, чтобы образовать большую и могущественную империю. Но со временем они были разделены на три категории, названные «южные гунны или белые гунны», «западные гунны» и «северные гунны», и они были смешаны с местными племенами и получили другие названия.*

Abstract: *Hasan Ata Abushi (early 19th - early 20th centuries) Writes: “The Huns in the period from Gorny Altai to the northwestern deserts of Tibet, China and the rivers Torim and Lubnur (Lubnor), modern Mog. from the deserts of Ulistan to the*

deserts of Turkestan, Kyrgyzstan and the Ural Mountains. Chinese sources date the Huns around 3000 years ago. The Chinese called them "Hyun-yu, Hyun-nu" and then "Hun" and sometimes "Hyun". The Huns united the Bukhara and Kirghiz deserts to form a large and powerful empire. But over time they were divided into three categories called "Southern Huns or White Huns", "Western Huns" and "Northern Huns", and they were mixed with local tribes and received other names.

Kalit soʻzlar: Xunn, xionnu, Moʻgʻuliston, imperiya, ittifoq, bosqin, qabila.

Ключевые слова: хунны, хионну, Монголия, империя, союз, нашествие, племя.

Keywords: huns, xionnu, Mongolia, empire, union, invasion, tribe.

Miloddan avvalgi birinchi ming yillikda. Mo'g'uliston janubidan Kaspiygacha Markaziy Osiyoning keng hududlarida ko'plab qabilalar yashagan. Ulardan biri xunnlardir. Xitoy manbalariga ko'ra, "xionnu", "xunn" so'zi zamonaviy Mo'g'ulistonda joylashgan Orxon daryosi nomidan kelib chiqqan. Miloddan avvalgi III asrda. bu erda yashovchi ko'chmanchi qabilalarni Mod birlashtirgan. Xitoyliklar Xunnlar hukmdori - Shanyu deb atashgan. Xunnlar Yenisey bo'yida va Oltoy tog'larida yashagan qo'shni qabilalarni bo'ysundirdilar. Ular Xitoyni har yili ipak matolari, paxta, guruch va bezaklarni jo'natish shaklida o'lpon to'lashga majbur qilishdi. Xunnniklar ittifoqiga turli qabilalar kirgan. Davlat harbiy printsip asosida qurilgan: u chap, markaziy va o'ng qanotlarga bo'lingan. Shtatdagi ikkinchi shaxslar "tumenbasi" - temniklar edi. Ular odatda hukmdorning o'g'illari yoki uning yaqin qarindoshlari edilar. Ular 24 klanni boshqargan va barcha 24 temnik Shanyuga shaxsan bo'ysungan. Har bir temnikda 10000 qurollangan otliq bor edi. Imperiyaning hukmron qatlami qabila zodagonlaridan iborat edi. Yiliga uch marta barcha rahbarlar, harbiy rahbarlar Chanyuga yig'ilib, davlat ishlarini muhokama qilardilar.

Xunnlarning G'arbga harakati boshqa barcha qabilalar va xalqlarni harakatga keltirdi. Tarixda misli ko'rilmagan bu ko'p tilli qabilalar va xalqlarning harakati "Xalqlarning buyuk ko'chishi" deb nomlandi. Sekin-asta, ammo ishonch bilan

xalqlar Sharqdan G'arbga qarab, yangi yerlarni o'zlashtirdilar. 375 yilda Balamber boshchiligidagi xunlar Volgadan o'tib ketishdi. Bir necha yil davomida Qora dengiz mintaqasining butun hududi xunlar tomonidan bosib olingan. Mahalliy aholining bir qismi - gotika qabilalari - xunlarning tarkibiga kirdilar. 395 yildaxunlar Sharqiy Rim imperiyasining poytaxti Konstantinopolga yaqinlashib, Kavkaz va Mesopotamiyada yurishlar qildilar. Sharqiy Rim imperatori xunnlarga oltindan o'lpon to'lashni va'da qildi. 437 yilda xunlar Yevropaga chuqur sayohat qildilar. Zamonaviy Fransiya hududida ular Burgundiya qirolligini mag'lub etdilar.

445 yildaAtilla hokimiyat tepasiga keldi.Atilla - Xunlarning 434 yildan 453 yilgacha bo'lgan rahbari, Rim imperiyasiga istilo qilgan barbar qabilalarining buyuk hukmdorlaridan biri. G'arbiy Yevropada ular uni "Xudoning balosi" dan boshqa narsa deb atashmagan. Atilla o'zining birinchi istilo kampaniyasini ukasi Bleda bilan birgalikda amalga oshirdi.

Ko'pgina taniqli tarixchilarning fikriga ko'ra, amakilari Rugila vafotidan keyin aka-ukalarga meros bo'lib qolgan Xunnik imperiyasi, g'arbda Alp tog'lari va Boltiq dengizidan sharqda Kaspiy (Xunn) dengizigacha cho'zilgan. Margus (hozirgi Pozarevak) shahrida Sharqiy Rim imperiyasi hukmdori bilan tinchlik shartnomasi imzolanishi munosabati bilan ushbu hukmdorlar birinchi marta tarixiy yilnomalarda tilga olinadi. Ushbu kelishuvga binoan, rimliklar xunnlarga o'lpon to'lashni ikki baravar oshirishi kerak edi, uning miqdori bundan buyon yiliga etti yuz funt sterlingga teng bo'lishi kerak edi.

Xunlarning tarixi to'satdan boshlandi va tugadi, qisqa vaqt ichida deyarli butun Yevropani zabt etgan butun bir imperiya shakllandi va xuddi shu qadar tez yo'q bo'lib ketdi. Biroq, bu kichik bo'shliq ham xunlar uchun o'z madaniyatini, dinini va turmush tarzini yaratishi uchun yetarli edi.

Xunn qabilalari o'sha davr uchun murakkab ijtimoiy tashkilotga ega edilar. Mamlakatning boshlig'i cheksiz kuchga ega bo'lgan "osmon o'g'li" deb nomlangan Shany edi.Xunlar urug '(urug') ga bo'linib, ularning soni 24 tani tashkil qilgan. Ularning har biriga "avlod hukmdorlari" rahbarlik qilgan. Fath urushlarining

boshida yangi yerlarni o'zlari o'rtasida bo'linadigan menejerlar edi, keyinchalik Shanya bu bilan shug'ullana boshladi va menejerlar har biri uchun 10 ming kishidan iborat otliqlar ustidan oddiy boshliqlarga aylanishdi.

O'zini hurmat qiladigan har bir davlat singari Xun imperiyasi ham o'z diniga ega edi. Ularning asosiy xudosi Tengri - Osmon xudosi edi. Ko'chmanchilar animistlar edilar, Osmon ruhlarini va tabiat kuchlarini ardoqladilar. Himoya tuynuklari oltin va kumushdan yasalgan; plastinkalarda hayvonlarning, asosan ajdarlarning tasvirlari o'yib yozilgan.

Xunlar odamlarga qurbonlik qilmagan, ammo kumushdan yasalgan butlari bo'lgan. Diniy e'tiqodlarga ruhoniylar, sehrgarlar va tibbiyot xodimlari jalb qilingan. Xunlarning hukmron elitesida ko'pincha shamanlar bilan uchrashish mumkin edi. Ularning vazifasi yilning qulay oylarini aniqlash edi.

Samoviy jismlar, elementlar va yo'llarni ilohiylashtirish ham ularning diniga xos bo'lgan. Otlar qon qurbonligi sifatida taqdim etilgan. Barcha diniy marosimlar har qanday hodisaning majburiy atributi bo'lgan harbiy duellar bilan birga bo'lgan. Bundan tashqari, kimdir vafot etganida, xunlar qayg'u belgisi sifatida o'zlariga jarohat etkazishga majbur edilar.

Xunlarning bosqini tarixiy voqealar rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. G'arbiy Yevropa qabilalariga kutilmagan bosqinlar ko'chmanchilar pozitsiyasida o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan asosiy katalizator edi. Ostrogotlarning yo'q qilinishi Yevropa sklavenlarini nemislashtirish imkoniyatining oldini oldi. Alanlar g'arbga chekinishdi va Sharqiy Yevropaning Eron qabilalari zaiflashdi. Bularning barchasi faqat bitta narsani guvohlik beradi - faqat turklar va sklavenlar tarixiy voqealarning keyingi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdilar.

Hatto aytish mumkinki, Xunlarning yetakchisi Yevropaga bostirib kirib, Sharqiy proto-slavyanlarni gotlar, eronliklar, alanlar va ularning madaniyat rivojiga ta'siridan ozod qildi. Sklaven qo'shinlari xunlar tomonidan harbiy yurishlarning yordamchi zaxirasi sifatida foydalanilgan.

Atilla davrida xunlar hududi aqlga sig'maydigan joylarni egallab olgan. Volgadan Reyngacha cho'zilgan Xunnniklar zabt etuvchilar imperiyasi maksimal darajada kengayib boradi. Ammo Atilla vafot etganda buyuk kuch parchalanadi.

O'rta asrlarning tarixiy voqealarini tavsiflovchi ko'plab manbalarda Yevroosiyoning turli qismlarida uchraydigan turli xil ko'chmanchi qabilalar xunlar deb nomlangan. Biroq, hech kim Yevropalik xunlar bilan munosabatlarini isbotlay olmadi. Ba'zi nashrlarda bu so'z "ko'chmanchi qabilalar" degan ma'noni anglatuvchi atama sifatida talqin etiladi.

Buyuk imperiya inqirozidan so'ng bu ittifoq tarkibidagi ba'zi qabilalar o'z nomlari bilan yangi siyosiy uyushmalar-hokimlik tipidagi davlatlarini tuzganlar. Oq Xun yoki Eftalitlar va Tavg'ach, Davan, Qang' (qang'ar) kabi davlatlar shular jumlasidandir. Bu davlatlarning nomlari asosan birlashmaga asos solgan qabilalar nomi bilan atalgan. Ular dastlab bir necha yirik urug'lar va kichik qabilalar birlashuvidan hokimlik ko'rinishidagi mustaqil siyosiy uyushmalar tarzida yuzaga kelib, keyinchalik davlat tipidagi yirik qabilalar birlashmalarga aylanganlar va ancha keng hududlarni o'z ta'sirlariga qaratganlar. Bu holat Xunlarning migrasiyasi tufayli ham ancha oldingi davrlardan boshlangan. Umuman, xunlar ilk turkiyzabon qabilalardan biri bo'lib, Markaziy Osiyo va boshqa mintaqalardagi ba'zi xalqlarining, jumladan, o'zbeklarning ham eng qadimgi ildizi-ajdodlari sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tarix fanlari doktori Kradin N. N. Hunnu imperiyasi: jamiyat va hokimiyat tuzilishi. VAK 07.00.03 kuni dissertatsiya mavzusi va mualliflik avtoreferati // Dissertatsiya va tezislarning ilmiy kutubxonasi
2. Gumilyov L. N. "Xionnu xalqi tarixi" - "Kitob sotuvchisi tokchasi" kutubxonasi. Moskva: Ilm va sarguzasht, 2000 yil - 150-eslatma
3. Gumilyov L.N. "Xionnu xalqi tarixi" - "Ikkinchi qo'l kitob sotuvchisi javoni" kutubxonasi. M.: Ilm va sarguzasht, 2000. - B.1-27.
4. Bichurin N. Ya. Xitoy imperiyasining statistik tavsifi (1827-1834). - Ed. 2-chi. - M.: Vostochny Dom, 2002. - S. 267.

5. Bichurin N. Ya. Ma'lumotlar to'plami. M.: Vostochnyy dom, 2002. - P. 172.